

УДК 811.161.2'28+001.4:91"XIX/XX"

**ДІАЛЕКТНІ І РОЗМОВНО-НАРОДНІ СЛОВА
В УКРАЇНСЬКІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА НОМЕНКЛАТУРІ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Шубіна Т.В.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

У статті аналізуються географічні терміни і номенклатури, які функціонували у науковому та науково-популярному стилі української мови кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: наукова та науково-технічна термінологія, інтернаціональні наукові терміни.

Дослідники історії української літературної мови відзначають, що «на кінець ХІХ – початок ХХст. в українській літературній мові склалися в основних своїх рисах найважливіші термінологічні групи та тематичні шари лексики, характерні для функціонування високорозвиненої літературної мови... [4, с.532]. Але особливо у цей час активізується формування та “стабілізація наукової та науково-технічної лексики і термінології” [4, с.532]. Однак ці процеси були складними і не завжди однозначними [6, с.5-40]. Так, несприятливі суспільно-політичні умови життя та культурного розвитку українського народу як на східноукраїнських, так і на західноукраїнських землях спричинилися до того, що в кінці ХІХ і на початку ХХ ст. в Україні фактично не було єдиної загальноукраїнської літературної мови. А це породило і різні підходи до розуміння завдань та аспектів культурно-наукової діяльності української інтелігенції. Були різні погляди і на шляхи розвитку української літературної мови, на формування зокрема наукового та публіцистичного стилів, на формування української наукової термінології. Так, частина західноукраїнських релігійних, культурно-освітніх діячів схилилась до того, що в українську мову не варто запроваджувати іншомовні слова та терміни. Свої погляди вони підтверджували посиланнями на чеську мову, в якій “зведено” до мінімуму іншомовні слова. Дійсно, пуристичні тенденції в розвитку чеської мови позначилися на складі зокрема інтернаціональної лексики (Напр., в сучасній чеській мові ми маємо: divadlo (театр), lekarna (аптека), písmo (шрифт), rozhlas (радіо) і под.). Подібні погляди на вживання іншомовних термінів висловлювали і деякі східноукраїнські мовознавці. Наприклад, П.Г.Житецький радив “зняти терміни наукових і побутових понять, які ще ніколи не висловлювались українською мовою...” [6, с. 21].

При формуванні української термінології окремі автори наукових і популярних видань в кінці ХІХ і на початку ХХ ст. вдавались у своїх працях до заміни загальнопоширених інтернаціональних наукових термінів і номенклатур словами з народної мови. Ці українські заміники іншомовних термінів дуже часто не відповідали тим вимогам, які загалом ставляться до термінів. Практика заміни

інтернаціональних термінів спостерігається навіть у відомих українських мовознавців. Зокрема, у працях одного із корифеїв українського термінознавства, як його називають сучасні дослідники, І.Верхратського, який у питаннях термінотворення орієнтувався на народно-розмовну мову [5, с. 11-14]. У передмові до III випуску “Початків до уложення номенклатури і термінології природописної” І.Верхратський пише, що він для іншомовних термінів старався вишукувати народні слова, або й творив їх сам [1, с. 3]. На такий же спосіб укладання термінів вказує І.Верхратський у передмові до V випуску своїх “Початків...” [2, с. 3].

І.Я.Франко гостро критикував запровадження І.Верхратським в українську мову надуманих та специфічних діалектних термінів [11, с. 82]. Але, на жаль, настанови І.Верхратського в галузі терміновживання та термінотворення були підтримані і в ряді східноукраїнських видань. Зокрема, у працях Природничого відділу Інституту Наукової Мови при Всеукраїнській Академії Наук. Нами проаналізовано географічну термінологію та номенклатуру, яка фіксується у “Матеріялах до української термінології мінералогічної та геологічної”, укладених акад. П.А.Тутковським та виданих Геологічною секцією Природничого Відділу Інституту Наукової Мови (Київ, 1919 р., Розділ I, 81 сторінка). Сам П.А.Тутковський у передмові до своїх “Матеріялів...” стверджує, що він у згаданій праці ґрунтовно використав відомі публікації І.Верхратського та його послідовника С.Рудницького [10, с. XI; 7, с. 1-116; 8, с. 1-151; 9, с. 1-16]. Таких запозичених у Верхратського і Рудницького чи “віднайдених” самим Тутковським географічних термінів та номенклатур у згаданих вище його “Матеріялах” чимало. У ряді випадків подається по три і більше паралельних термінів для називання тих самих понять. Щоб було зрозуміло, проти чого принципово виступав І.Я.Франко, наведемо ілюстрації. Так, до географічної та іншої “природописної” термінології радилося включити, наприклад, такі діалектні слова, запозичені насамперед із карпатських говірок. Правда, і ці слова часто бувають спотвореними, або “відредагованими” автором на свій розсуд:

нарінок – гравій;
ступінь – градус;
ропа, киндибал – густа нафта;
недеї – вершина гори;
орядивина – жирний ґрунт;
майдан – завод з виробництва селітри;
щав, буркут – кисле джерело;
томбак – червона мідь;
комора – ніша;
бакаль – озеро;
цина – олово;
пумекс – пемза;
попільняковий – підзолистий ґрунт;
сіречка – сірозем;
скритоцвіт – безквітова рослина;
головиця – річковий витік;

жу́па – солеварня;
ціди́ло – фільтер;
верте́па →
межигі́р'я →
вищерб →
ку́гава → } печера;
боро́ло →
дебра́ →
уці́лля →

Чимало і самостійно утворених (але невдалих) термінів засвідчуємо у “Матеріялах” Тутковського:

глинець – алюміній;
смородець – амоніак;
порохнячка – гумус;
деревастка – дендрит;
зеленець – діябаз;
довгість – довгота (географічна);
надма, надув – дюна;
іскриш заліза – залізний колчедан;
вапнець – калій;
скелище – кам'яна гора;
циняк – олов'яний камінь;
порцеляниця – каолін;
кремінка – кварц;
вітроголь – сірчана кислота;
віха, мітла – комета;
сопух, яндола – кратер;
вітріоль – купорос;
обрісник – лишай;
пекельний камінь – ляпіс;
колибень, звиса, вагадло – маятник;
круш – метал;
літавець – метеорит;
вапнюк – крейда;
солець – натрій;
стрімниця – урвище;
рівнолежник – паралель;
скалинець – польовий шпат;
бігун – полюс;
грайморе – прибій;
луч – радіус;
лупак – сланець;

лосняк
блисняк } слюда;
кам'яне серце }
живло – стихія;
сірчан, сіркан, вітріоль – сульфат;
північна мочара – тундра;
рівник – екватор;
черен, первень, первісток – елемент, ядро;

Отже, аналіз лише одного із термінологічних словників початку ХХ ст., у якому зафіксована незначна частина географічних термінів, свідчить про те, що у географічній термінології необхідно було позбутися тих явищ, які шкодили справі утвердження й стабілізації наукової термінології. На особливу увагу заслуговувала в цьому плані термінологія т. з. точних (природничих) наук. Це розумів основоположник наукового стилю в українській мові [3]. Саме тому І.Я.Франко в своїх працях не лише дав конкретні практичні поради щодо удосконалення цілого ряду наукових термінів, але й спеціально звертається до розгляду конкретних теоретичних проблем термінознавства [6, с. 15-40]. Особливо заслуговують на увагу в цьому плані висловлювання великого вченого у праці “Із секретів поетичної творчості”, де І.Я.Франко підкреслює, що “чим докладніша, доказніша має бути наука, тим сильніше мусить учений боротись з сею поетичною сугестією, отже поперед усього з мовою, – відси йде, напр., конечність витворювати наукову термінологію, звичайно дику, варварську в очах філолога, або звичай уживати для такої термінології чужих слів, відірваних від живого зв'язку тої мови, в яку їх вплетено, ‘ на те, щоби не збуджували ніяких побічних образів в уяві” [12, с. 253].

Список літератури

1. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и термінології природописної, народнєї (Въ додатку: декотрі повірки, забобони и пр.). – Львів, 1869. – Вип. 2. – 40с.
2. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и термінології природописної, народнєї. – Львів, 1872. – Вип.4. – С.3.
3. Жилко Ф.Т. Роль Івана Франка в історії української літературної мови // Українська мова в школі. – К.: 1956. - № 3.
4. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: 1983. – 743с.
5. Панько Т.І. і ін. Українське термінознавство. – Львів, 1994. – С. 11-14.
6. Регушевський Є.С. Нариси про мову наукових праць І.Я.Франка. – Сімферополь, 2006. – С. 5-40.
7. Рудницький, С. Фізична географія при кінці ХІХ ст. (Наукова хроника на 1898, 1899 і 1900 р.). – Збірник Мат.-Прир.-Лік. Секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, 1903 р., Т. ІХ, стор. 1 – 116.
8. Рудницький, С. Начерк географічної термінології. – Там же, 1908 р., Т. ХХІ, стор. 1 – 151.
9. Рудницький, С. Причинки до географічної термінології. – Там же, 1913 р., Т. ХV, вип. 2, стор. 1 – 16.
10. Тутковський П.А. Матеріяли до української термінології мінералогічної та геологічної // Матеріяли до української природничої термінології та номенклатури. – К.: 1923. – Т. ІІ. - 81с.
11. Франко І.Я. Дещо про нашу пресу. – Львів, 1905. – Кн. 8. – С. 82.
12. Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості // Твори в 20 томах. – К.: 1955. - Т. ХVІ. - С. 253.

Шубина Т.В. Диалектные и разговорно-народные слова в украинской географической терминологии и номенклатуре конца ХІХ – начала ХХ ст. /Т.В.Шубина// Ученые записки

Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 156-160

В статье анализируются географические термины и номенклатуры, функционировавшие в научном и научно-популярном стиле украинского языка конца XIX – начала XX столетия.

Ключевые слова: научная и научно-техническая терминология, интернациональные научные термины.

Shubina T.V. Dialect and colloquial-folk words of Ukrainian geographic terminology and nomenclature of XIX- XX c. / T.V. Shubina // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Series: Phylology. Social communications. – 2011. – V.24 (63), №1 P.2. – P. 156-160

Geographic terms and nomenclature functioning in scientific and popular scientific Ukrainian style of XIX-XX c. are analyzed.

Key words: scientific and popular scientific terminology, international scientific terms.

Стаття надійшла до редакції 19 січня 2010 року